

ilahiyat akademi

Sayı: 20, 2024, 243-262.

Issue: 20, 2024, 243-262.

Müdreç Kıraatlerin Tefsirle İlişkisi ve Anlam Üzerindeki Etkisi

The Relationship of Mudraj Recitation with Tafsir and Its Effect on Meaning

Mustafa Hamurlu

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Bölümü
Asst. Prof., Harran University, Faculty of Theology, Qur'an Reading and Recitation Department,
Şanlıurfa/Türkiye

mustafahamurli@harran.edu.tr | ORCID: [0000-0001-9153-2800](https://orcid.org/0000-0001-9153-2800) | ROR ID: [057qfs197](https://ror.org/057qfs197)

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
27 Temmuz 2024	27 July 2024
Kabul Tarihi	Date Accepted
13 Aralık 2024	13 December 2024
Yayın Tarihi	Date Published
26 Aralık 2024	26 December 2024

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır. This article has been scanned with Turnitin
İntihal tespit edilmemiştir. software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mustafa Hamurlu). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa Hamurlu).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Atıf/ Cite as

Hamurlu, Mustafa. "Müdreç Kıraatlerin Tefsirle İlişkisi ve Anlam Üzerindeki Etkisi". *İlahiyat Akademi* 20 (Aralık 2024), 243-262. DOI: [10.52886/ilak.1523237](https://doi.org/10.52886/ilak.1523237)

Hamurlu, Mustafa. "The Relationship of Mudraj Recitation with Tafsir and Its Effect on Meaning". *Theological Academia* 20 (December 2024), 243-262. DOI: [10.52886/ilak.1523237](https://doi.org/10.52886/ilak.1523237)

Öz

Kıraat ilminin öne çıkan özelliklerinden birisi de farklı şekilde yorumlanabilen âyetlerle ilgili tercihte bulunmaya katkı sunmasıdır. Bu anlamda ilk başvurulması gereken kaynak, mütevâtir kıraat rivayetleridir. Kıraat ilmi özelinde nakledilen rivayetler mütevâtir, âhad ve şâz olarak tasnif edilmektedir. Mütevâtir rivayetlerin nakil şartlarını taşımayan rivayetler şâz olarak adlandırılmıştır. Daha geniş rivayet grubunu ifade etmesi açısından şâz kıraatlerin bütün yönleriyle aydınlatılması ve tefsire ne denli etki ettiği üzerinde durulması önem arz etmektedir. Müdrec rivayetler, klasik kıraat kaynaklarında Şâz kıraatlerin bir alt bölümü olarak yer almışsa da müdrecin bir tür kıraat olmaktan ziyade tefsir kabîlinden yapılmış ziyadeleri içerdiği ifade edilmektedir. Müdrec rivayetler Kur'an'ın bir bölümü olmamakla beraber, Hz. Peygamber'den nakledilen ve Kur'an'ın bazı kavramları hakkında yapılan açıklamalardan ibarettir. Bu durumda müdrec rivayetler sahâbilerin, Hz. Peygamber tarafından yapılan bu açıklamaları kayıt altına aldıkları ve âyetin daha net anlaşılması için âyetlerin yazılı bulunduğu yerlerin yanına not ettikleri kelime ve cümlelerden meydana getirdikleri ifadelerdir. Bu çalışma müdrec kıraatlerin mahiyetini merkezine alıp, hangi kapsam altında değerlendirildiğini ve tefsire katkısını konu edinmektedir. Çalışmada müdrec kıraatlerin nasıl belirlendiği ve diğer rivayetlerden nasıl ayırt edildiği konusuna açıklık getirilecektir. Bu bağlamda tetkik ettiğimiz konulardan biri miras meselesidir. Müdrec kıraatlerin, miras konusu gibi icma edilen bir hükmü beyan etmesi bu yönüyle önem arz etmektedir. Kur'an'da zikredilen cinayet ve zihar kefareti hususunda, müdrec rivayetlerin önemli bir noktaya açıklık getirdiği görülmektedir. Yine Kur'an'da yer alan yemin çeşitlerinden hangisinin kefarete gerektirdiği ve bu kefaretin nasıl uygulanacağı konusunda, Mütevâtir kıraat ile müdrec kıraatlerin farklı sonuçlar içerdiği görülmektedir. Müdrec kıraatler sabit nakillerle bize ulaşmışsa da Kur'an mesabesinde değillerdir. Bazı âlimler, senedi sahih olması kaydıyla Hz. Osman mushafında bulunmayan müdrec kıraatlerle namaz kılınabileceğini öne sürmüşlerdir. Sahâbe ve tâbiûndan bazı kimselerin bu tarz kıraatleri namazda okudukları ve hiç kimsenin bu konuda onları tenkit etmediği rivayet edilmektedir. Dolayısıyla konuyla ilgili aktarılan bu rivayetleri destekleyecek delillerin izah edilmesi önem arz etmektedir. Ulemânın kahir ekseriyeti bu tarz rivayetlerle kılınan namazın sahih olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Diğer bazı âlimlerde orta yolu bulmaya çalışmıştır. Namazda okunması vacip olan Fatiha sûresinde mütevâtir kıraatin okunması gerektiğini, vacibin dışında kalan yerlerde ise müdrec kıraatlerin icra edebileceğini öne sürmüşlerdir. Bu çalışmamızda müdrec kıraatlerin tanımının yanı sıra bir kıraat türü olarak mı yoksa anlamı açıklayan bir rivayet olarak mı değerlendirileceği konusu irdelenmiştir. Ayrıca üzerinde icma edilen bir hükmü beyan etmesi, ihtilafli bir meselede tercih sebebi olarak görülmesi, mutlak manayı kayıt altına alması ve müdrec kıraatlerle namaz kılınup kılınmaması konularına cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tefsîr, Kur'an, Âhad, Müdrec.

Abstract

One of the prominent features of the science of recitation is that it contributes to making choices regarding verses that can be interpreted in different ways. In this sense, the first source to be consulted is the mutawatir recitation narrations. The narrations that are specifically conveyed in the science of recitation are classified as mutawatir, ahad and shaz. Narrations that do not meet the conditions for conveyance of mutawatir narrations are called shaz. In terms of expressing a wider group of narrations, it is important to clarify all aspects of shaz recitations and to focus on how much they affect the interpretation. Mudraj recitations, which are considered as a sub-section of shaz recitations within classical recitation sources, it is stated that they are not type of recitation but rather contain additions in the form of interpretation. Although the mudraj narrations are not part of the Qur'ān, these narrations consist of the Prophet's explanations of some concepts in the Qur'ān. In this case, the mudraj narrations are the expressions that the companions made by recording these explanations of the Prophet and by making notes next to the places where the verses are written so that the verse can be understood more clearly. This study focuses on the nature of the mudraj recitations and examines the scope within which they are evaluated and their contribution to tafsir. The study will clarify how mudraj recitations are determined and how they are distinguished from other narrations—In this context, one of the issues we examine is the issue of inheritance. In this regard, it is important that the mudraj recitations express a consensus decision such as the issue of inheritance Although the mudraj recitations have reached us through fixed narrations, they are not considered Quranic. Some scholars have claimed that prayers can be performed with the Mudraj recitations not found in the Qur'ān of Hz. Osman, provided that the chain of narrators is authentic. It is narrated that some of the companions (ṣaḥāba) and the successors (tābi'ūn) read such recitations during prayers and no one criticized them on this issue. Therefore, it is important to explain the evidence that will support these narrations on the subject. The overwhelming majority of scholars have adopted the view that prayers performed with such narrations are not authentic (ṣaḥīḥ). Some other scholars have tried to find a common ground. They have suggested that the mutawatir recitation should be read in the Surah Fatiha, which is obligatory (wājib) to be read during prayer, and that mudraj recitation can be performed in places other than the obligatory parts. In this study, in addition to the definition of mudraj recitation, the issue of whether they should be considered as a type of recitation or as a narration explaining the meaning has been examined. In addition, this study sought answers to the questions of whether Mudraj recitations express an agreed ruling, whether they are seen as a reason for preference in a controversial issue, whether they record the absolute meaning, and whether prayers are performed with Mudraj recitations.

Keywords: Recitation, Tafsir, Qur'ān, Ahad, Mudraj.

Giriş

Müddrec kıraatler, ilgili âyetin bir çeşit tefsir ve yorumu olarak değerlendirilebilir. Hatta tefsirin en önemli kısmı da diyebiliriz. Bu rivayetler içerisinde tıpkı hadis nakillerinde olduğu gibi zayıf ve uydurma haberler olmakla birlikte nakledilen bu rivayetlerin çoğunluğu bizzat Hz. Peygamber'e atfedilmiştir. Râvî, doğrudan Hz. Peygamber'den duyduğunu belirtmektedir. Bu nakiller içerisinde sahâbeye veya tâbiîne nispet edilen rivayetler de bulunmaktadır. Bu tarz rivayetlerin mevkuף müddrec ya da maktu' müddrec şeklinde sınıflandırılması mümkündür.¹ Kıraat ilminde ismi öne çıkan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) konuyla ilgili şöyle demiştir: "Kıraat âlimlerinin müddrec kıraatleri nakletmelerindeki asıl gayeleri, âyetlere verdikleri anlamı desteklemek içindir. Böylece âyetin farklı vecihlerini ve yorumlarını aktarmış olacaklardır. Bu hususa Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) (حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى صلاة العصر) şeklinde okuması ve Ubey b. Ka'b'ın (ö. 33/654) (للذين يؤلون من نسائهم تربص أربعة أشهر فإن فاءوا فيهن) şeklinde kıraat etmesi ve Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) (فإن الله من بعد إكراههن هن غفور رحيم) şeklinde okuması örnek verilebilir. Görüldüğü üzere âyete eklenen kelimeler, âyetin anlamını destekler mahiyettedir. Tâbiîn âlimlerinden nakledilen bu rivayetler makul ve makbul görülürken, önde gelen sahâbeden nakledilmiş olması bu rivayetleri daha önemli kılmakta ve müstakil bir kıraat görüntüsü vermektedir.²

Müddrec kıraatler, her ne kadar Kur'an'dan sayılmasalar da Hz. Peygamber'den nakledilen ve tefsir olarak kabul edilen Âhâd rivayetler kapsamındadır. Yani Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri kabilinden değilse de rivayeti nakleden sahâbî bizzat Hz. Peygamber'e atfederek nakletmişse Kur'an'ın Sünnetle tefsiri kabilinden sayılabilir. Şayet bu rivayetlerde Hz. Peygamber'e sarahaten bir atıf yoksa bu durumda en düşük ihtimalle sahâbe kavli olarak değerlendirilebilir.³

Müfessir, sahâbeden gelen bu rivayetlere öncelik vermeli ve sahâbenin kıraatini, konum olarak sahâbeden daha düşük olanların kıraatine tercih etmelidir. Bu hususta Mücâhid: "Şayet ben Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652) kıraatini okumuş olsaydım, kıraatlerin farklılığıyla ilgili birçok soruyu Abdullah b. Abbâs'a (ö. 68/687) sormuş olmayacaktım" demiştir.⁴ Kurtubî (ö. 671/1273), mütevâtir olarak nakledilen Kur'an'da yer almayan şâz kıraatlerin Kur'an'dan sayılamayacağını ve bu nedenle Kur'an'mış gibi onunla amel edilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu tarz rivayetler, Abdullah b. Mes'ûd'un (فضيما ثلاثة أيام متتابعات) şeklindeki kıraatinde olduğu gibi onun

¹ Muzaffer Ekrem Küçükturgut, *Semantik Açından Kıraatlerde "Müddrec" Kavramı* (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 32-33.

² Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. 'Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî, *Feđâ ilu'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-A'şiyye vd. (Dimaşk-Beyrut: y.y., 1416/1995), 1/195.

³ Muhammed Ömer Bâzmûl, *el-Kirâtu ve eseruhâ fi't-tefsîr ve'l-ahkâm* (Kahire: Dâru'l-Hicret, 1417), 1/376.

⁴ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aşmed b. 'Os.mân ez-Zehabî, *Siyeru Alâmi'n-Nubelâ'* (Kahire: Dâru'l-Ĥadîs, 1427/2006), 4/454.

kıraat tercihinin beyan etmesi kabilenden sayılabilir. Fakat râvî, naklettiği bu rivayeti saraheten Hz. Peygamber'e atfedecek olursa âlimler bununla amel edilmesi konusunda olumlu ve olumsuz iki farklı görüş öne sürmüşlerdir. Amel edilemeyeceğini savunanlar, sahâbenin bu rivayeti normal bir rivayetten ziyade Kur'an'dan bir parçaymış gibi naklettiğini fakat mütevâtiren nakledilen Kur'an'da bu ziyadenin yer almadığını belirtmişlerdir. Müdreç kıraatle amel edilebileceğini savunanlar ise, bu ziyadenin Kur'an'dan bir parça olmasa bile en hafif ihtimalle hadis olarak değerlendirilebileceğini ve dolayısıyla da amel edilebilir olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵

İbn Kudâme (ö. 682/1283), Abdullah b. Mes'ûd'un kıraati konusunda benzer görüş beyan etmiş ve şayet bu ziyade Kur'an'dan ise bunu kabul etmenin gerekli olduğunu, aksi durumda da bunun Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadisten ibaret olduğunu belirtmiştir. Zira âyetin bu şekilde okunduğunu duyan sahâbî bu ziyadeyi Kur'an zannetmiş olabilir. Her iki durumda da âyete farklı anlam katan bu müdreç kıraatle amel edilebilir.⁶ İbn Hacer (ö. 852/1449), Abdullah b. Abbâs'ın Bakara sûresinde yer alan âyeti (ليس عليكم جناح أن تبتغوا فضلا من ربكم في مواسم الحج) şeklinde kıraat etmesiyle ilgili "Senedi sahih olan şâz bir kıraattir. Âlimler nezdinde bu tür kıraatlerin konumu âyetin tefsiri mahiyetindedir." şeklinde bir yaklaşım sergilemektedir.⁸ Taberî (ö. 310/923), İbn Atiyye (ö. 383/993), Kurtubî ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi müfessirlerin büyük çoğunluğu müdreç kıraatleri dikkate almış ve âyetle ilgili yaptıkları yorumları desteklemek, âyete ziyade bir anlam kazandırmak veya bir görüşü tercih etmek için bu kıraatlerden istifade etmişlerdir. Çünkü bu kıraatler, âyetin daha doğru anlaşılmasına, kapalı noktaların vuzuha kavuşmasına ve fıkhi ihtilafların yorumlanmasına katkı sunmaktadır. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (ö. 55/675) kıraati bu hususa örnek teşkil etmektedir. Kendisi Nisâ sûresinde geçen (وله) "Eğer bir erkek veya kadının malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut kız kardeşi varsa her birinin payı altı da birdir"⁹ cümlesini (وله أخ أو أخت من أم) şeklinde kıraat etmiştir. Abdullah b. Abbâs'ta (ليس عليكم جناح أن تبتغوا فضلا من ربكم) "ve anne bir erkek yahut kız kardeşi varsa her birinin payı altı da birdir" şeklinde kıraat etmiştir. Abdullah b. Abbâs'ta (ليس عليكم) "Rabbinizden lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur"¹⁰ meâlindeki âyeti

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Aḥmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câm'i li-aḥkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 1/47.

⁶ Ebû Muhammed Muvaffaḡuddîn 'Abdullâh b. Aḥmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâfilî İbn Kudâme el-Maḡdisî, *el-Muḡnî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405/1985), 8/752.

⁷ el-Bakara 2/198.

⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerḥi saḥîhi'l-Buhârî* (Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1987), 3/395.

⁹ en-Nisâ 4/12.

¹⁰ el-Bakara 2/198.

(جناح أن تبتغوا فضلا من ربكم في موسم الحج) “*Hac mevsimlerinde Rabbinizden lütuf beklemenizde...*” şeklinde okumuştur.¹¹

1. Müdrec Kıraatın Tanımı ve Gelişim Süreci

Müdrec, Kur’an metnini açıklama ve yorumlama gayesiyle yapılan eklemeler diye tanımlanmaktadır.¹² Bu olgunun ortaya çıkması ve kavramsal bir nitelik kazanması üç dönemde gerçekleşmiştir. Birinci dönem, âyetlerde anlaşılması zor müphem ve kapalı lafızların tefsir edilmesidir. Hz. Peygamber kendisine yöneltilen soruları cevaplamış ve izahata ihtiyaç duyulan anlarda âyetlerdeki kapalılığı ortadan kaldırmıştır.¹³ Bazı sahâbîler, Hz. Peygamber’in yaptığı bu açıklamaları ezberleyip sözlü olarak diğer insanlara aktarırken diğer bazı sahâbîler de bu detayları Mushafların bir kenarına not etmişlerdir.¹⁴ Yapılan bu uygulamaya bakıldığında bunun bir çeşit idrâc/müdrec faaliyeti olduğu söylenebilir. Fakat o dönemde bu bir kavram olarak tanımlanmış değildir. Bu uygulama, ilk dönem sahâbîler için faydalı bir faaliyet olarak değerlendirilse de diğer kuşaklar için aynı durum söz konusu olmamış, sahâbe devri sonrasında bu bilgiler Kur’an âyetleriyle karışmıştır. Zira müdrec ya da ferşi kıraat farklılıkları gibi uygulamalar, ilk yazan kişi için bir anlam ifade etse de sonraki dönemlerde ikisini birbirinden ayırmak zorlaşmıştır.¹⁵ İlk dönem Hz. Osman’ın Kur’an mushaflarını çoğaltmasıyla devam etmiş ve bu uygulama sayesinde kıraatler kayıt altına alınmış ve kıraat niteliği taşımayan eklemeler bu Mushaflara alınmamıştır. Haliyle müdrec kıraatler de çoğaltılan mushafların dışında kalmıştır.

İkinci dönemi, bu kavramın istilahi bir nitelik kazandığı beşinci asırla, kıraat tasnifleri içinde yer almaya başladığı döneme kadarki süreç olarak ele almak mümkündür. Bu dönemde Süyûtî, başta İbnü’l-Cezerî olmak üzere kendinden önceki kıraat âlimlerinden istifade etmek suretiyle yeni bir tasnif yapmıştır. Bu tasnifte kıraatleri; mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz, müdrec ve mevzû şeklinde altı

¹¹ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Kahire: el-Matbaatu’s-Selefiyye, 2001), 3/504; Ebû Abdillâh Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Bekr Ḳurtubî, *el-Câm’i li-ahkâmi’l-Kur’ân* (Kahire: Dârü’l-Kütübü’l-Mısriyye, 1964), 2/413; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muḥîṭ* (Beyrut: Daru’l-Fikr, 2002), 2/293; Murat Akkuş, “Mennâ’ Halîl Kattân’ın Mebâhis fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi”, *Ulûmu’l-Kur’ân Kaynaklarında Kıraat İlmi*, ed. Yaşar Akaslan (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 162; Mennâ’ Kattân, *‘Ulûmu’l-Kur’ân/Kur’ân İlimleri*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Timaş Yayınları, 1997), 229.

¹² Muhammed Abdülâzîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru İhyai’l-Kütübü’l-Arabiyye, 1943), 1/429.

¹³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1998), 66-69.

¹⁴ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 1/429.

¹⁵ Osman Keskiöğlü, *Nüzûlünden Günümüze Kur’ân-ı Kerîm Bilgileri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 159.

başlık altında toplamıştır.¹⁶ Müdrecele ilgili üçüncü dönem ise Süyûti sonrası dönemdir. Günümüze kadar uzanan bu dönemde her alanda olduğu gibi kıraat alanında da pek çok eser kaleme alınmıştır. Çoğu müellifin Süyûti'nin kıraat tasnifini baz alarak eser telif ettikleri görülmüştür.¹⁷

2. Müdreç Kıraatlerin Tefsîre Etkisi

Müdreç kıraatlerin tefsire etkisi farklı şekillerde öne çıkmıştır. Aslında müdreçin, kıraat diye adlandırılrsa da onun bir çeşit tefsir hüviyetinde olduğunu söylememiz mümkündür. Bu bakımdan müdreç bazen icma' edilen bir hükmü açıklama amacıyla zikredilmiş bazen de ihtilafli bir konuda tercih sebebi sayılabılmıştır. Buradan hareketle müdreç kıraatlerin âyetlerin anlamı üzerindeki etkisi şöyle açıklanabilir:

2.1. İcmâ' Edilen Bir Hükmü Beyan Etmesi

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı konular ayrıntılı ve çok yönlü olarak anlatılmıştır. Miras mevzusu da bu tarz konulardandır. Mal paylaşımı sırasında kimlerin ve ne kadar pay alacağı âyetlerde açıkça belirtilmektedir. Cenâb-ı Allah Nisâ sûresinde (وان كان رجل يورث كلاله أو امرأة وله أخ أو أخت فلكل واحد منهما السدس) “Eğer kendisine varis olunan bir erkek veya bir kadının evladı ve babası olmaz ve bir erkek veya bir kız kardeşi bulunursa ona altıda bir pay düşer” buyurmaktadır. Mirasta “kelâle” diye bilinen bu mevzuda bir erkek veya bir kız kardeşin altıda bir (südüs) pay aldığı ifade edilmektedir. Sa'd b. Ebî Vakkâs ise âyeti (وله أخ أو أخت من أم) şeklinde kıraat etmiş ve burada zikredilen kardeşlerle ana bir kardeşlerin kastedildiğini belirtmiştir. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın bu kıraati üzerinde âlimlerin icma'ı söz konusudur. Zira İbn Kudâme, âyette geçen kardeşlerle ana bir kardeşlerin kastedildiğini, âlimlerin bu hususta görüş birliğine vardığını ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kıraatinin bunu desteklediğini söylemiştir. İbn Abdu'l-Berr de (ö. 463/1071) konuyla ilgili benzer görüş beyan etmiş ve bu âyette sadece ana bir kardeşlerin murâd edildiğini açıklamıştır.¹⁸

Âlimlerin öteden beri ihtilaf ettikleri bahislerden birisi de mirasta Müşerreke meselesidir. Müşerreke, vefat eden bir kadının yakınlarından geriye kocası,

¹⁶ Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman es-Süyûti, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-M'arife, 1317), 198.

¹⁷ Muzaffer Ekrem Küçükturgut - İrfan Çakıcı, “Kıraat İlminde Müdreç Olgusu”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (2024), 22-23.

¹⁸ İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni*, 7/5; Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed İbn 'Abdilber en-Nemerî, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muwaṭṭa' mine'l-me'âni ve'l-esânîd*, thk. Muṣṭafâ b. 'Aḥmed el-'Alevî, Muḥammed 'Abdulkebîr el-Bekrî (Mağrib: Vizâratu 'Umumi'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1387/1967), 5/199.

annesi/ninesi, ana bir iki kardeşi, bir veya daha fazla öz kardeşinin kalmasıdır. Sahâbe'nin büyük çoğunluğuna göre öz kardeşlerle ana bir kardeşler, kendileri için taksim edilen payı aralarında eşit bir şekilde paylaşırlar. Mezhep imamlarından İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve İmam Mâlik (ö. 179/795) de bu görüşü savunmuşlardır. Diğer taraftan bazı sahâbîler, âyetin sahih kıraatini delil göstererek ana bir kardeşlere üçte bir pay verirken öz kardeşlere mirastan herhangi bir pay vermemişlerdir. Mezhep imamlarından Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu görüşü benimsemişlerdir.¹⁹

2.2. İhtilafı Bir Hükümde Tercih Sebebi Olarak Görülmesi

Cenâb-ı Allah Kur'an'da bir insanın kasıt olmadan hata yoluyla birini öldürmesi veya hanımıyla zihâr yapıp tekrar ona geri dönmesi durumunda kefarete olarak mümin bir köle azad etmesi gerektiğini beyan etmektedir.²⁰ Fakat yemin keffareti için aynı durum söz konusu değildir. Mâide sûresinde Cenâb-ı Allah "Yeminin kefareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta seviyesinden on yoksulu yedirmeniz yahut onları giydirmeniz veya bir köle âzat etmenizdir."²¹ buyurmaktadır. Görüldüğü üzere sahih kıraatte kölenin mümin olma şartı zikredilmemektedir. Fakat şafii ve mâlikî mezheplerinde, zihâr ve katl kefaretinde olduğu gibi yemin kefaretinde de mümin bir köle âzat edilmesini gerekli görmüşlerdir. Diğer taraftan Ebû Hanife ve talebeleri kölenin mümin olma şartını dikkate almamışlardır.²² Mütevâtir kıraate bakıldığında da kölenin mümin olma şartını destekleyecek bir muraccih bulunmamaktadır. Ancak bu konuda müdrec kıraatin tercih sebebi olduğunu savunan İmam Şâfiî ve İmam Mâlik gibi mezhep imamlarının görüşü ağır basmaktadır.

2.3. Mutlak Manayı Kayıt Altına Alması

Müslümanların hata ve kusurlarını telafi etmek ve onlara hidayet yolunu göstermek için gönderilen Kur'an-ı Kerîm, Müslümanların hafife aldığı ve pek önemsemediği bazı uygulamalara bir sınırlama getirmiş ve uyulmadığı takdirde belli cezalarla tecziye etmiştir. Bu hususlardan birisi de yemin kefaretidir. Cenâb-ı Allah Kur'an'da yemin türlerine dikkat çekmiş ve kefarete gerektiren yemin türünün

¹⁹ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kurâ'âtî'l-aşr* (b.y.: y.y., ts.), 1/8; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Başrî el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir fi fıkhî mezhebi'l-imâmi's-Şâfiî ve huve şerhu Muhtaşari'l-Muznî*, thk. eş-Şeyh 'Alî Muhammed Me'ûd, eş-Şeyh 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419-1999), 8/91; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb* (b.y.: y.y., ts.), 16/82; Kurtubî, *el-Câm'i li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/78.

²⁰ en-Nisâ 4/82, el-Mücâdele 58/3.

²¹ el-Mâide 5/89.

²² İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, 11/263; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir fi fıkhî mezhebi'l-imâmi's-Şâfiî ve huve şerhu Muhtaşari'l-Muznî*, 15/322.

hangisi olduğunu beyan etmiştir. Buna göre yeminini bozan kimse, kendi ev halkına yedirdiği yemeğin orta seviyesinden on fakiri doyurması veya onları giydirmesi ya da bir köle âzat etmesi gerekmektedir. On fakiri yedirme, giydirme veya köle âzat etme imkânı bulunmayan kimse üç gün oruç tutmalıdır.²³ Mütevâtir kıraatte de sadece üç gün geçmektedir. (فصيام ثلاثة أيام) Abdullab b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs ve Ubey b. Ka'b ise âyeti (فصيام ثلاثة أيام متتابعات) şeklinde "peş peşe üç gün" eki ile birlikte kıraat etmişlerdir. Buradan hareketle İmam Mâlik ve İmam Şâfiî, üç günlük kefarete orucunun peş peşe ya da ayrı ayrı tutulabileceğini belirtmişlerdir.²⁴ Diğer yandan Ebû Hanife ve İmam Ahmed ise orucun peş peşe tutulması gerektiğini şart koşmuş ve Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatini gerekçe göstermişlerdir.²⁵ İbn Kudâme konuyla ilgili şöyle demiştir; "Bu üç sahâbî'nin müdreç kıraati bizler için delil teşkil etmektedir. Şayet okudukları bu kıraat Kur'an'dan ise bu güçlü bir delildir. Çünkü Kur'an'dan olmayan bir şeyin Kur'an'a sonradan eklenmiş olması mümkün değildir. Yok değilse o zaman Hz. Peygamber'den gelen bir tefsir rivayeti mahiyetinde kabul edilebilir."²⁶ Dolayısıyla müdreç kıraat diye kabul edilen ilavelerin, sadece birer açıklamadan ibaret olduğu ve mütevatir kıraatten ayrı tutulması gerektiği söylenebilir. Çünkü sahih ve mütevatir kıraatler Kur'an'dan bir bölüm olarak kabul edilirken, müdreç ve zayıf kıraatler Kur'an olarak görülmezler. Zira müdreç kıraatler, âyetlerde geçen bir ifadeden kastedilen anlamı belirtmek için metin kenarlarına kaydedilen notlardan ibarettir.

2.4. Kur'an'da Çelişkinin Bulunmadığını Teyit Etmesi

Kur'an ilimlerinden kabul edilen mevzulardan birisi de muhkem ve müteşâbih konusudur. Mevzu bahisle ilgili Âl-i İmrân sûresinde geçen şu âyet dikkat çekicidir. (وما يعلم تأويله الا الله والراسخون في العلم يقولون اءامننا به)²⁷ Bu âyetin meâlinde iki ihtimal söz konusudur. Birincisi, müteşâbih âyetlerin anlamını yalnız Allah bilir. Derin ilim sahibi âlimler de bu âyetlere Allah'tan geldiği şekliyle iman eder ve ona teslim olurlar. Dolayısıyla âyetteki العلم والراسخون في العلم cümlesi başlı başına bir cümle olup öncesiyle bağlantısı yoktur. İkinci ihtimal ise, ilimde rüsûh etmiş âlimler müteşâbih âyetlerin anlamını bilirler ve bu yüzden ona iman ettik derler. İbn Kuteybe (ö.

²³ el-Mâide 5/89.

²⁴ Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ruşd el-Çurtubî İbn Ruşd, *Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-mukteşid* (Kahire: Şirketu Muştafâ'l-Bâbî'l-Halebî ve Evlâduhu, 1395/1975), 1/418; Muhammed b. Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Hamza Şemsuddîn er-Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1984), 8/138.

²⁵ Ebu'l-Hasen Âlî b. Ebûbekr el-Ferğânî el-Merğînânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyetu'l-mubtedî*, thk. Tâllâl Yûsuf (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 5/81; İbn Kudâme el-Mağdisî, *el-Muğni*, 8/752.

²⁶ İbn Kudâme el-Mağdisî, *el-Muğni*, 8/752.

²⁷ Âl-i İmrân 3/7.

276/889), Ebû Süleymân ed-Dimeşkî²⁸ ve Rebi' (ö. 688/1289), gibi bazı tefsir âlimleri bu görüşü tercih etmişlerdir.²⁹ Fakat müfessirlerin kahir ekseriyeti birinci görüşü tercih etmişlerdir. Bu aynı zamanda Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Ubey b. Ka'b, Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ve benzeri sahâbîlerin de tercihidir.³⁰ Müfessirlerin birinci yani müteşâbih âyetlerin anlamının sadece Allah tarafından bilindiği görüşünü tercih etmelerindeki en önemli etken, Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen (*وما يعلم تأويله الا الله ويقول الراسخون في العلم*) şeklindeki müdrec kıraattir.³¹ Abdullah b. Mes'ûd'tan nakledilen müdrec kıraat de (*وإن حقيقة تأويله الا عند الله والراسخون في العلم يقولون ءامنا*) şeklindedir.³² Abdullah b. Mes'ûd'un bu kıraatine göre derin ilim sahibi kimseler, müteşâbih âyetlerle ilgili bilgi sahibidirler. Fakat sahâbenin çoğunluğu bu görüşü tercih etmemişlerdir.

Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen ve kendisinin âyeti (*وما يعلم تأويله الا الله ويقول*) şeklinde kıraat etmiş olması,³³ cumhurun yani birinci görüşün sahih olduğunu gösterir mahiyettedir. *ويقول* cümlesinin başındaki vâv harfi ise isti'nâf'tır. Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen bu kıraatin müdrec olduğu sabit olsa da Kur'an'ın tercümanı kabul edilen İbn Abbâs'tan nakledilmiş sahih bir rivayet kabilindedir. Dolayısıyla onun kıraati diğerlerine tercih edilmeyi gerektirir.³⁴

3. Müdrec Kıraatlerin Şâz Kıraatlerle İlişkisi

Genel olarak bakıldığında müdrec kıraatlerin, Hz. Osman mushafına ve Arap dili gramerine uygun olmayan şâz kıraatlerin alt bir sınıfı kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla şâz kıraatler için uygulanan hüküm müdrec kıraatler için de icra edilmektedir. Kıraatle ilgili yazılan kitaplara bakıldığında müdrec kıraatlerle şâz kıraatlerin aynı hükme tabi tutuldukları

²⁸ Ebû Süleyman'ın doğum tarihi bilinmediği gibi vefat tarihi de bilinmemektedir. İbn 'Asâkir, Suyûfî ve Dâvudî onun vefat tarihinden söz etmedikleri hâlde onlardan sonraki dönemlerde yaşayan Edirnevî, onun hicrî dört yüze doğru vefat ettiğini söylemiştir. Murat Oral, "Ebû Süleyman ed-Dîmaşkî ve Tefsir İlmindeki Yeri", *Artuklu Akademi* 9/1 (2022), 56.

²⁹ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 2001), 5/221; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: y.y., 1422/2001), 1/354.

³⁰ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, 3/182-183.

³¹ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, 5/221; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muḥîṭ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002), 3/29.

³² Ebû Muhammed 'Abdulḥak b. Ğâlib b. 'Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî İbn 'Aṭiyye, *el-Muḥarreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: y.y., 1422), 1/382.

³³ Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şanânî 'Abdurrezzâk, *el-Muşannef*, thk. Ḥabîburrahmân el-'Azamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403), 1/196; Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hâkim en-Nisâbüri Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn* (Haydarabad: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1915), 2/317.

³⁴ Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-M'arife, 1317), 2/8.

görülebilmektedir. Müdreçin kıraatle bir şekilde ilişkilendirilmesi ve kıraat tasnifi içinde yer verilmesi sistematik bir yapı oluşturması bakımından uygun görülebilir. Ancak müdreç kıraat diye nitelenen ilavelerin, okuyuş icra etme anlamındaki kıraatten ayrı tutulması gerekmektedir. Çünkü müdreç olgusu sahih veya şâz gibi bir kıraat değildir. Tam aksine âyetlerin daha doğru anlaşılması için sayfanın çevresine yazılan yorumlardan ibarettir.³⁵ Dolayısıyla ister Hz. Peygamber'e veya sahâbeye ait olsun bu tür eklemeleri kıraat olarak değil de tefsir ve açıklama mesabesinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Müdreç ilavelerini kıraatlerden ayıran diğer bir hususta müdreçin ictihada, kıraatin ise nakil ve rivayete dayanmasıdır. Bu yönüyle sahâbenin not ettiği ilaveler ya Hz. Peygamber'e ya da kendi ictihatlarına dayanmaktadır. Her iki durumda da bu tür rivayetler İslâm âlimleri katında değerli görülmektedir.³⁶

3.1. Ahkâm Konularında Müdreç Kıraatlerin Delil Olmasının Hükümü

Fıkıh ve usul âlimlerinin çoğunluğuna göre Mushaflarda yazılı bulunan Kur'an'ın nassıyla uyuşmayan âhâd rivayetlerin Kur'an'dan sayılması mümkün değildir. Zira âyetlerin Kur'an'dan sayılabilmesi için mütevâtir yollarla nakledilmiş olması gerekmektedir. İbn Kudâme, mushaflarda yazılı olan âyetlerin Kur'an'dan, mushafta bulunmayan eklerin ise Kur'an'dan olamayacağını beyan etmektedir. Çünkü, Kur'an'ı fazlalıklardan muhafaza edecek bunca yardımcı unsur varken, bazı âyetlerin ihmalkarlık veya unutkanlık sebebiyle Kur'an'a eklenmediği yaklaşımı orfe ve geleneğe bütünüyle aykırıdır.³⁷

Konuyla ilgili şöyle bir yaklaşımda bulunmak mevzunun daha net anlaşılmasını sağlayacaktır. Kıraatle ilgili Hz. Ömer (ö. 73/693), Hz. Âişe, Ubey b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs ve daha başka sahâbe'den nakledilmiş olmasına rağmen Hz. Osman mushafıyla uyuşmuyorsa bu rivayetlerin Kur'an'dan sayılması imkân dahilinde değildir.³⁸

Fıkıh Usulü âlimlerinden Burhaneddin el-Cüveynî (ö. 478/1085), Hz. Peygamber'in ashabının, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde iki kapak arasında bulunan Mushaf üzerinde icmâ' ettiklerini, Mushaf'ın dışındaki sayfaları attıklarını

³⁵ Mehmet Dağ, *Kıraat Farklılıklarının İslam Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi* (Erzurum: AÜSBE, Yüksek Lisans, 1997), 42.

³⁶ İrfan Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 187; Muharrem Önder, "Şâz Kıraatler ve İslâm Hukuku Açısından Değeri", *İHAD* 13 (2009), 178.

³⁷ Ebû Muḥammed Muvaffakuddîn 'Abdullâh b. Aḥmed b. Muḥammed b. Kudâme el-Cemmâîlî İbn Kudâme el-Maḳdisî, *Ravḍatu'n-nâzır ve cennetu'l-munâzır fi usûli'l-fikh alâ mezhebi'l-imâm Ahmed b. Hanbel* (b.y.: Muessesetu'r-Reyyân, 1423/2002), 1/63.

³⁸ İbn 'Abdilber en-Nemerî, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvaḫḫa'ta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, 4/279.

ve konu üzerinde ittifak ettiklerini nakletmektedir. Dolayısıyla bu ana Mushaf'ta yer almayan fazlalıklar Kur'an'dan sayılmamaktadır.³⁹

Fakat burada izah edilmesi gereken bir soruya halen cevap aranmaktadır. Kur'an'dan olmadığı kabul edilmekle beraber Hz. Osman Mushaf'ına muhalif olan müdrec kıraatler şer'i hükümlere delil teşkil edebilir mi? Bu konuda iki yaklaşım söz konusudur:

3.2. Müdrec Kıraatlerin Delil Niteliği Taşınması

Tûfî (ö. 716/1316), konuyla ilgili şöyle demektedir: “(فصيام ثلاثة أيام متتابعات) örneğinde olduğu gibi âhâd yollarla nakledilen kıraatler biz Mâlikîlere ve Hanefîlere göre delil niteliğindedir. Zira aktarılan bu rivayetler ya Kur'an'dır ya da sahih bir nakildir ve her iki durumda da onunla amel etmeyi gerektirmektedir.”⁴⁰ İbn Abdu'l-Berr de âhad yollarla nakledilen kıraatlerle amel edilmesi konusu üzerinde icmâ' edildiğini dile getirmektedir. Hanbelîler, bu tarz kıraatlerin senedinin sahih olması durumunda amelin gerekli olabileceğini söylerler. Bu sebeple Abdullah b. Mes'ûd'un yemin kefareti ile ilgili âyetteki kıraatini delil kabul etmektedirler. Fakat Hanefîler İbn Mes'ûd'un kıraatinin ilk dönemlerde Kur'an'dan bir âyet olarak tilavet edildiğini fakat daha sonra bu kıraatin nesh edildiğinden hareketle, Kur'an'dan sayılmayan bir metnin Kur'an'dan nesh edilemeyeceği iddiasını ileri sürmektedirler.⁴¹

Hanefîler şâz kıraatlerin delil olabilmesi için “kıraatin şöhret bulmuş ve yaygınlaşmış olması” şartını müdrec kıraatler içinde ifade etmişlerdir. Zira Abdullah b. Mes'ûd'un kıraati Hz. Peygamber döneminden Ebû Hanife'nin yaşadığı döneme kadar şöhret bulmuş ve tilavet edilmiştir. Fakat Kur'an âyetleri için öngörülen tevâtür şartı bu kıraatte bulunmamaktadır. Dolayısıyla Abdullah b. Mes'ûd'un adaleti ve hıfzından şüphe edilemeyeceğine göre aktarmış olduğu bu kıraatin belli bir dönem sonra nesh edilmiş olabileceği görüşü ağır basmaktadır.⁴² Bu sebeple Hanefîler, şâz ve meşhur olmadığı gerekçesiyle Ubey b. Ka'b'ın (فعدة من أيام آخر متعديت) şeklindeki müdrec kıraatiyle amel etmemişlerdir. Yani mazereti sebebiyle Ramazan orucunu vaktinde tutamayan kimsenin, kaza niyetiyle daha sonra tutacağı oruçları aralıksız tutmasını şart koşmamışlardır.⁴³

³⁹ Ebû'l-Me'âli 'Abdumelik b. 'Abdullâh el-Cuveynî, *el-Burhân fi Uşûli'l-Fıkh*, thk. Şalâh b. Muḥammed b. 'Avîda (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/428.

⁴⁰ Necmeddîn Süleymân b. Abdu'l- Qavî et-Tûfî, *Şerhu Muḥtaşari Ravḍa* (Beyrut: Mektebetu'r-Ruşd, 1419), 2/25.

⁴¹ Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme es-Seraḥsî, *Uşûlu's-Seraḥsî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/281; Mâverîdî, *el-Ḥâvî'l-kebîr fi fıkhî mezhebi'l-imâmî's-Şâfiî ve huve şerhu Muḥtaşari'l-Muznî*, 15/330.

⁴² Seraḥsî, *Uşûlu's-Seraḥsî*, 2/81.

⁴³ 'Os mân b. 'Alî b. Meḥcen el-Bârî Fâḥruddîn el-Ḥanefî ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-ḥakâik şerhu Kenzi'd-daḳâik ve Ḥâşiyeti's-Şelebî* (Kahire: el-Maṭba'atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1313), 1/336.

3.3. Müdreç Kıraatlerin Delil Niteliği Taşımaması

Buna göre müdreç kıraatler delil olmadığı gibi onunla amel etmek de caiz değildir. Bu görüş, Mâlikî'lerin kahir ekseriyetiyle beraber Şâfiilerden bir grup tarafından benimsenmiştir.⁴⁴

Bu görüşü savunanlar, Abdullah b. Mes'ûd ve benzeri sahâbî'lerden gelen mushafların mütevâtir mushaflar olmadığını ve dolayısıyla da Kur'an'dan bir parça kabul edilemeyeceğini öne sürmüşlerdir. Gazzâlî (ö. 505/1111), yemin kefaretinde bahsi geçen orucun peş peşe tutulmasını gerekli görmemekte, konuyla ilgili Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatinin Kur'an'ın beyanı ve yorumu mahiyetinde olduğunu kabul etmektedir. Zira bütün sahâbîler, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) hilafeti döneminde iki kapak arasında bulunan mushafı ittifakla kabul etmiş ve ana mushaf dışındaki rivayetleri reddetmişlerdir.⁴⁵ Hz. Peygamber'in mübellîğ olması dolayısıyla Kur'an âyetlerinin tümünü, herkesin kabul edeceği bir çoğunluğa aktarması gerekmektedir. Sadece bir sahâbî'nin aktardığı müdreç rivayetler bu kapsamda değerlendirilmemelidir. Buradan hareketle, müdreç kıraati nakleden sahâbinin rivayeti, naklettiği bu ilavenin Kur'an âyetlerinin bir açıklaması ve yorumu şeklinde anlaşılmalıdır.⁴⁶

Bu iki yaklaşıma bakıldığında birinci görüşün tercihe şayan olduğu ve âlimlerin büyük çoğunluğunun da bu görüşü benimsediği söylenebilir. Zira sahâbî'nin sahih bir senetle naklettiği rivayet Kur'an'dan olmasa bile, Hz. Peygamber'den nakledilen ve kendisiyle amel edilebilecek kuvvetli bir haber niteliğindedir.

4. Müdreç Kıraatlerin Namazda Okunması

Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin ittifakla kabul ettiği görüşe göre, Osman mushafıyla uyuşmayan müdreç kıraatlerle namaz içinde veya dışında kıraat edilmesi caiz değildir. İbn Abdü'l-Berr konuyla ilgili âlimlerin icmâ' ettiğini nakletmektedir. İmam Mâlik de Abdullah b. Mes'ûd veya başka bir sahâbî'nin müdreç kıraatiyle tilavet eden imamın arkasında namaz kılınmayacağını ve sözlerine itibar edilmeyecek az bir kesim dışında bütün âlimlerin bu konuda icmâ'

⁴⁴ İbn Kudâme el-Makdisî, *Ravdatu'n-nâzir ve cennetu'l-munâzir fi usûli'l-fıkh alâ mezhebi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/181; Ebû'l-Hasen 'Alî b. İbrâhîm b. Sa'îd el-Hûfî el-Hûfî, *el-Burhân fi 'Ul'umi'l-Kurân*, thk. es-Seyyid Seyyid Ahmed Necm (b.y.: y.y., 1436/2015), 1/337; Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kurân*, 2/8.

⁴⁵ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustaşfâ*, thk. Muhammed 'Abdusselâm 'Abduşşâfi (Beirut: y.y., 1413/1993), 1/194.

⁴⁶ Cuveynî, *el-Burhân fi Uşûli'l-Fıkh*, 1/427; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî 'Alî Seyyiduddîn es-Salebî el-Âmidî, *el-İhkâm fi Uşûli'l-Ahkâm*, thk. 'Abdurrezzâk 'Afîfî (Beirut - Dimaşk: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.), 1/114.

ettiğini ifade etmektedir.⁴⁷ Bazı âlimler, bir kimsenin Hz. Osman mushafına muhalif bir kıraatle kıldığı namazın geçersiz ve haram olduğunu beyan etmektedirler.⁴⁸

Müdreç kıraatlerle kılınan namazların sahih olup olmadığıyla ilgili âlimler üç farklı görüş öne sürmüşlerdir.

4.1. Müdreç Kıraatlerle Kılınan Namazın Geçersiz Olması

Âlimlerin büyük çoğunluğu, Hz. Osman mushafına muhalif olan kıraatlerle kılınan namazların bâtıl olduğu görüşünü savunmuşlardır.⁴⁹ Buna gerekçe olarak akli delile başvurmuşlardır. Şöyle ki, müdreç kıraatler her ne kadar sabit nakillerle bize ulaşmışsa da Kur'an mesabesinde değillerdir. Zira Cebrâl'in Kur'an'ı Hz. Peygamber'e son arz edişinde bu müdreç kıraatler yer almamıştır. Hz. Peygamber'den sonra da sahâbe, Hz. Osman'ın mushafı üzerinde icmâ' etmişlerdir. İbadet olması bakımından namazın kıyam halinde ancak Kur'an'dan âyetler okunabilmektedir. İbn Kudâme, namazda kıyam halinde tevâtür yoluyla sabit olan Kur'an âyetlerinin okunması gerektiğini, Abdullah b. Mes'ûd'un kıraati gibi müdreç kıraatlerin okunmasının uygun olmadığını belirtmektedir.⁵⁰ Dolayısıyla bir kimse Hz. Osman mushafı dışında bir kıraatle namaz kılacak olursa bu kimsenin kıldığı namaz sahih olmayacaktır.⁵¹

İmam Mâlik, konuyla ilgili kendisine yöneltilen "Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen müdreç kıraatle namaz kılan bir imama tabi olunur mu?" şeklindeki bir soruya; 'böyle bir imamın arkasında namaza durulmamalı ve oradan çıkılmalı' şeklinde cevap vermiştir.⁵² İmâm Serahsî (ö. 483/1090) de Hanefi imamlarından nakille bu görüşü desteklemekte ve müdreç kıraatin namazı bozduğunu ifade etmektedir.⁵³

4.2. Müdreç Kıraatlerle Kılınan Namazın Sahih Olması

Bazı âlimler, senedi sahih olması kaydıyla Hz. Osman mushafında bulunmayan müdreç kıraatlerle namaz kılınabileceğini öne sürmüşlerdir. Zira

⁴⁷ İbn 'Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvaţta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, 8/292.

⁴⁸ Ebu'l-Hasen 'Alâuddîn 'Alî b. Suleymân ed-Dimeşki el-Hanbelî el-Merdâvî, *el-İnşâf fi Marifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf* (b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 2/43.

⁴⁹ İbn Kudâme el-Mağdisî, *Ravdatu'n-nâzir ve cennetu'l-munâzir fi usûli'l-fikh alâ mezhebi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/181; Hüfî, *el-Burhân fi 'Ul'umi'l-Kurân*, 1/337; Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kurân*, 2/8.

⁵⁰ İbn Kudâme el-Mağdisî, *el-Muğnî*, 12/358.

⁵¹ Ebu'l-Ferec 'Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî 'Abdurrahman el-Mağdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr ulâ Metni'l-Muğni* (b.y.: y.y., ts.), 1/534.

⁵² Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Mudevvene* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/84; Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn*, thk. Ali İmrân (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 82.

⁵³ Serahsî, *Uşûlu's-Serahsî*, 1/280.

sahâbe ve tâbiûn'dan birçok kişinin bu tarz kıraatleri namazlarda okuduklarını iddia etmiş ve hiç kimsenin bu konuda onları tenkit etmediğini belirtmişlerdir.⁵⁴ Hz. Peygamber'in "Kim Kur'an'ı indirildiği gibi tane tane okumak isterse onu Ümmü 'Abd'in (Abdullah b. Mes'ûd) kıraati üzere okusun." şeklindeki buyruğunun, İbn Mes'ûd'a ait müdreç kıraati desteklediğini savunmuşlardır. Konuyla ilgili Hz. Ömer ve Hişâm b. Hakîm'in (ö. 15/636) Kur'an kıraatiyle ilgili ihtilafı mevzularda Hz. Peygamber'in "size öğretildiği gibi okuyun" buyruğundan hareketle Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatini tercih ettiklerini nakletmişlerdir. Fakat burada göz ardı edilen bir durum söz konusudur. Her iki rivayette bahse konu olan kıraat türü, Abdullah b. Mes'ûd'tan nakledilen müdreç kıraatlerden ziyade sahih kıraatlerdir. Ayrıca sahâbenin, Kur'an henüz cem' edilmeden önce, Hz. Osman mushafında yer almayan kıraatleri okumuş olduklarına dair sahih bir nakil mevcut değildir.⁵⁵

4.3. Her İki Görüşü Cem Eden Yaklaşım

Diğer bazı âlimlerde orta yolu bulmaya çalışmıştır. Namazda okunması vacip olan Fatîha sûresinde, mütevâtir kıraati okuyabildiği halde bu müdreç kıraatleri eklerse bu durumda namazı sahih olmaz. Zira bu durumda vacip olan kıraati yerine getirip getirmediği tam anlamıyla bilinemeyecektir. Vacibin dışında kalan ve okunması sünnet olan yerlerde bu kıraatleri icra ederse namazı bâtil olmaz. Zira bu durumda vacibin terki söz konusu olmayacaktır.⁵⁶

Bu üç görüşe bakıldığında, müdreç kıraatlerle kılınan namazın sahih olmadığını savunan birinci görüşün tercihe şayan olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü namazda okunan kıraatte, Kur'an'dan bir bölüm olması şartı aranmaktadır. Müdreç kıraatler bu şartı taşımadığı için bu kapsamın dışında kalmaktadır.

Sonuç

Kıraat ilmi içerisinde yer alan şâz kıraatler birkaç kısma ayrılmaktadır. Saadet asrının ilk dönemlerinde sahâbiler tarafından okunan ve âyetin anlamına katkı sunması için mushafın haşiye kısmına yazdıkları farklı kıraat türleri, Hz. Osman döneminde gerçekleşen icmâ' sonrası Kur'an kapsamında yer almamıştır. Buradan hareketle Sahâbe, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaf üzerinde ittifak ettikten sonra geri kalan bütün mushafı yakmış ve onları geçersiz kabul etmişlerdir. Kaynağı ve aslı konusunda ihtilaf bulunmakla beraber müdreç kıraatler, Hz. Osman mushafına muhalefeti sebebiyle Şâz kıraatler kapsamında değerlendirilse de gerçekte böyle olmadığı anlaşılmıştır. Aslında Müdreç olgusu, kıraatlerin bir bölümü

⁵⁴ İbn Kudâme el-Mağdisî, *Ravdatu'n-nâzir ve cennetu'l-munâzir fi usûli'l-fikh alâ mezhebi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/181.

⁵⁵ İbn Kudâme el-Mağdisî, *el-Muğnî*, 12/358.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-uşr*, 1/15.

olarak kabul edilen sahih ya da şâz kıraatlerin alt bir başlığı değil, âyetlerin daha doğru anlaşılması için yapılan ilavelerden ibarettir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'e ya da sahâbeye atfedilen bu tür ilavelerin kıraat kapsamında değil de âyetin tefsiri ve yorumu mahiyetinde değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Müdrec olgusunu kıraatlerden ayıran diğer bir hususta müdrecin ictihada, kıraatin ise nakil ve rivayete dayanmasıdır. İslâm âlimleri nezdinde müdrec kıraatler genel anlamda tefsir rivayeti kabilinden sayılmış ve sahâbe kavline tercih edilmiştir. Fıkhî birçok meselede müdrec kıraatler tercih sebebi olmuş ve delil teşkil etmiştir. Sahâbîlerin, Kurân kıraatinin eksiksiz ve kusursuz bir şekilde icra edilmesini önemsedikleri aşikardır. Fakat namazdaki kıraat hususu daha çok ehemmiyet arz etmektedir. Bu sebeple bazı bireysel tercihler dışında sahâbîlerden müdrec kıraati namazlarda uygulayan kimse olmamıştır. İşlevselliği açısından bakıldığında müdrec kıraatlerin anlam farklılıklarına çözüm getirdiği ve ihtilafı konularda tercih sebebi olarak değerlendirildiği görülmüştür.

Kaynakça/References

- Abdurrahman el-Mağdisî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahman b. Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥanbelî. *eş-Şerḥu'l-kebîr ulâ metni'l-Muḥni*: b.y.: y.y., ts.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan'ânî. *el-Muşannef*. thk. Ḥabîburrahmân el-'Azamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403.
- Akkuş, Murat. "Mennâ' Halîl Kattân'ın Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi". *Ulûmu'l-Kur'ân Kaynaklarında Kıraat İlmi*. ed. Yaşar Akaslan. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.
- Âmidî, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Ebî 'Alî Seyyiduddîn es-Sa'lebî. *el-İḥkâm fî uşûli'l-aḥkâm*. thk. 'Abdurrezzâk 'Afîfî. 4 Cilt. Beyrut - Dımaşk: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.
- Bâzmûl, Muḥammed Ömer. *el-Kırâātu ve eseruhâ fi't-tefsîr ve'l-aḥkâm*. Kahire: Dâru'l-Hicret, 1417.
- Cuveynî, Ebû'l-Me'âlî 'Abdumelik b. 'Abdullâh. *el-Burhân fî uşûli'l-fıkh*. thk. Şalâh b. Muḥammed b. 'Avîḍa. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Çakıcı, İrfan. *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Dağ, Mehmet. *Kıraat Farklılıklarının İslam Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*. Erzurum: AÜSBE, Yüksek Lisans, 1997.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü ve Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1998.
- Ebû Ḥayyân, Muḥammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelüsî. *el-Baḥru'l-muḥîṭ fi't-tefsîr*. thk. Şıdkî Muḥammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: y.y., 1420.
- Ebû 'Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. 'Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî. *Feḍâilu'l-Kur'ân*. thk. Mervân el-'Aṭiyye vd. Dımaşk - Beyrut: y.y., 1416/1995.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed. *el-Mustaşfâ*. thk. Muḥammed 'Abduselâm 'Abduşşâfî. Beyrut: y.y., 1413/1993.
- Hâkim, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hâkim en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. 4 Cilt. Haydarabad: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1915.
- Ḥûfî, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. İbrâhîm b. Sa'îd el-Ḥûfî. *el-Burhân fî ulumi'l-Kur'ân*. thk. es-Seyyid Aḥmed Necm. b.y.: y.y., 1436/2015.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. Alî b. Muḥammed el-'Askalânî. *Fethü'l-bârî bi-şerḥi saḥîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 2. Basım, 1987.

- İbn Kudâme el-Mağdisî, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn ‘Abdullâh b. Aḥmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1405/1985.
- İbn Kudâme el-Mağdisî, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn ‘Abdullâh b. Aḥmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî. *Ravdatu’n-nâzır ve cennetu’l-munâzır fi usûli’l-fıkh alâ mezhebi’l-imâm Ahmed b. Ḥanbel*. 2 Cilt. b.y.: Muessesetu’r-Reyyân, 1423/2002.
- İbn Ruşd, Ebu’l-Velîd Muhammed b. Aḥmed b. Muhammed b. Aḥmed b. Ruşd el-Ḳurtubî. *Bidâyetu’l-muctehid ve nihâyetu’l-muḳteşid*. 2 Cilt. Kahire: Şirketu Muştafâ’l-Bâbî’l-Ḥalebî ve Evlâduhu, 4. Basım, 1395/1975.
- İbn ‘Abdülbir en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. ‘Abdillâh b. Muhammed. *et-Temhîd li mâ fi’l-Muvaḫḫa’ mine’l-meânî ve’l-esânîd*. thk. Muştafâ b. ‘Aḥmed el-‘Alevî - Muhammed ‘Abdulkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vizâratu ‘Umumi’l-Evkâf ve’ş-Şu’ûni’l-İslâmiyye, 1387/1967.
- İbn ‘Atiyye, Ebû Muhammed ‘Abdulḥak b. Ğâlib b. ‘Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî. *el-Muḥarreru’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*. thk. ‘Abdusselâm ‘Abduşşâfi Muhammed. Beyrut: y.y., 1422.
- İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdu’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*. thk. ‘Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1422/2001.
- İbnü’l-Cezerî, Ebü’l-Ḥayr Şemsüddîn Muhammed. *en-Neşr fi’l-ḳırâ’ati’l-aşr*. 2 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- İbnü’l-Cezerî, Ebü’l-Ḥayr Şemsüddîn Muhammed. *Müncidü’l-muḳri’in ve mürsidü’l-ḫâlibîn*. thk. Ali İmrân. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1999.
- Kattân, Mennâ’. *‘Ulûmu’l-Kur’ân/Kur’ân İlimleri*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.
- Keskioğlu, Osman. *Nüzûlünden Günümüze Kur’ân-ı Kerîm Bilgileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 5. Basım, 2008.
- Ḳurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Aḥmed b. Ebî Bekr. *el-Câm’i li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*. 20 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kütubi’l-Misriyye, 2. Basım, 1964.
- Küçükturgut, Muzaffer Ekrem. *Semantik Açıdan Kıraatlerde “Müdreç” Kavramı*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Küçükturgut, Muzaffer Ekrem- Çakıcı, İrfan. “Kıraat İlminde Müdreç Olgusu”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (2024), 18-38.

- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh el-Medenî. *el-Mudevvene*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed el-Başrî. *el-Hâvî'l-kebîr fî fıkhi mezhebi'l-imâmi's-Şâfiî ve huve şerhu Muḥtaşari'l-Muznî*. thk. eş-Şeyḥ 'Alî Muḥammed Me'ûd, eş-Şeyḥ 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419-1999.
- Merdâvî, Ebu'l-Hasen 'Alâ'uddîn 'Alî b. Suleymân ed-Dimeşķî el-Ḥanbelî. *el-İnşâf fî marifeti'r-râciḥ mine'l-hilâf*. 12 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2. Basım, ts.
- Merġînânî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Ferġânî. *el-Hidâye fî şerḥi Bidâyeti'l-mubtedî*. thk. Ṭallâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muḥyiddîn Yaḥyâ b. Şeref. *el-Mecmu' Şerḥu'l-Muhezzeb*. b.y.: y.y., ts.
- Oral, Murat. "Ebû Süleyman ed-Dımaşķî ve Tefsir İlmindeki Yeri". *Artuklu Akademi* 9/1 (2022), 54-70.
- Önder, Muharrem. "Şâz Kıraatler ve İslâm Hukuku Açısından Deġeri". *İHAD* 13 (2009), 170-184.
- Seraḥsî, Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *Uşûlu's-Seraḥsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-M'arife, 1317.
- Şemsuddîn er-Remlî, Muḥammed b. Ebi'l-'Abbâs Aḥmed b. Ḥamza. *Nihâyeti'l-muḥtâc ilâ şerḥi'l-Minhâc*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1404/1984.
- Ṭaberî, Ebû Cafer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi u'l-beyân fî te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Aḥmed Muḥammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Tûfî, Necmeddîn Süleymân b. Abdu'l- Kavî. *Şerḥu Muḥtaşaru Ravḍa*. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetu er-Ruşd, 2. Basım, 1419.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Os mân. *Siyeru alâmi'n-nubelâ'*. 18 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1427/2006.
- Zeylaî, 'Os mân b. 'Alî b. Meḥcen el-Bâriî Faḥruddîn el-Ḥanefî. *Tebyînu'l-ḥaḳâik şerḥu Kenzi'd-daḳâik ve Ḥâşiyeti's-Şelebî*. Kahire: el-Maṭba'atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1313.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 2. Basım, 1943.